

Марина БОЛГАРОВА,

завідувач відділу науково-фондової та реставраційної роботи,
головний зберігач КЗ «Центр консервації предметів археології»
(Київ, Україна)
bolgarova_m@ukr.net, ORCID: [https:// 0000-0002-9780-7139](https://0000-0002-9780-7139)

Сергій ШЕЛАПОВ,

художник-реставратор відділу науково-фондової та
реставраційної роботи
КЗ «Центр консервації предметів археології» (Київ, Україна)
Shelapovsergij@gmail.com, ORCID: [https:// 0000-0002-7164-2583](https://0000-0002-7164-2583)

НАПРЕСТОЛЬНИЙ ХРЕСТ РОБО- ТИ ІВАНА РАВИЧА З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА»: ДОСЛІДЖЕННЯ І РЕСТАВРАЦІЯ

АНОТАЦІЯ. Маловідомий твір київського золотаря Івана Равича — напрестольний хрест з колекції Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» відреставрований у 2017 р. відділом наукової реставрації та консервації. Встановлено, що хрест є вкладом Ігнатія Івановича, священника Свято-Троїцької церкви с. Гнідинці. Через брак даних не вдалося з'ясувати куди був зроблений вклад. Можливо, він був виготовлений для церкви, де служив вкладник. Питання атрибуції виробів Івана Равича ускладнюється тим, що, як вважає низка дослідників, так звані пізні клейма («IR» в овальному щитку), на відміну від ранніх (прописними літерами «JR» у серцеподібному щитку), вочевидь, не належали цьому майстру. Хрест підписаний латиною «Fecit Ian Ravicz: Kiuvia», тому він, безумовно, належить до творчого доробку відомого золотаря Івана Равича. На сьогодні зберігалась лише верхня частина пам'ятки — безпосередньо хрест, а стоян з піддоном втрачені. За результатом реставрації хрест доповнено відсутнім декоративним елементом, який до того часу зберігався окремо й мав інший інвентарний номер.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Іван Равич, вклади, напрестольний хрест, село Гнідинці, Свято-Троїцька церква, священник Ігнатій Іванович, реставрація.

Серед відреставрованих у відділі наукової реставрації, консервації та експертизи рухомих пам'яток Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» (НЗКПЛ) пам'яток українського золотарства виділяються твори відомого митця, київського майстра Івана Равича (1677—1762). Дослідженню його творчого спадку присвячено низку праць, про що неодноразово згадувалось у публікаціях. Цей перелік нещодавно доповнився статтею про вироби, які зберігаються в

колекції Скарбниці Національного музею історії України (НМІУ)¹. Проте лишається багато нез'ясованих питань щодо робіт цього автора. Враховуючи це, вкотре наголошуємо на необхідності проведення комплексного дослідження, видання наукового каталогу його доробку та колективної монографії, присвяченої життю та діяльності видатного українського золотаря.

Статтю присвячено маловідомому твору золотаря — напрестольному хресту з колекції НЗКПЛ (інвентарний номер КПЛ-М-6749 св-569), який у 2017 р. відреставрував художник-реставратор Сергій Шелапов (рис. 1, 2).

Хрест напрестольний карбований, шестикінцевий, виготовлений зі срібла, розміром 42,5 × 32,0 см. За даними реставраційної документації, на час виготовлення він мав інший вигляд та типологічно належав до групи напрестольних стаціонарних хрестів. Нижню частину хреста втрачено, в місце кріплення втраченого стояна до піддону вставлено гвинт з круглою головкою із зображенням виноградного грона. Початкова вага виробу у вкладному написі зазначена 4 гривні, що за сучасною метричною системою становить близько 1,6 кг². На сьогодні вага пам'ятки — 1,06 кг, що підтверджує висновок про наявність втрати частини виробу. Техніка виготовлення: лиття, карбування, гравіювання. Кінці хреста оформлені у вигляді трилисників і оздоблені накладними литими фігурними оправами. В одній з оправ зберіглась скляна вставка жовтого кольору. Тло хреста з обох боків вкрито карбованим низькорельєфним візерунком у вигляді листя аканту. На зовнішньому боці традиційно розташоване Розп'яття з накладними зображеннями Христа, Богоматері, Іоанна Предтечі та Саваофа, карбованих окремо. Внизу на хресті вигравіювано напис: «Сей Крест надал рабъ Б[о]жи[й] Іерей Игнати[й] Ивановичъ Священник ц[е]ркви : С[т] : Троици Села Гнединць : Году [1724] : Fecit Ian Ravicz: Kiovia : Ваги в нем [4] : Гривни» (рис. 3), під яким зображено череп Адама.

Дані про надходження цього хреста відсутні у фондовій документації, зазначено лише, що предмет надійшов у 1947 р. з евакуації. Хрест не опубліковано, є лише побіжна згадка у праці О. Мішнєвої «Іван Равич — видатний український золотар доби бароко»³. Отже, як впливає з напису, хрест, безумовно, належить до доробку відомого київського золотаря Івана Равича.

Питання атрибуції виробів Равича ускладнюється тим, що, як вважає низка дослідників, так звані пізні клейма (IR в овальному щитку), на відміну від ранніх (прописними літерами «JR» у серцеподібному щитку), вочевидь, не належали цьому майстру⁴. Проте, на нашу думку,

¹ Березова С.А., Терещук О.М. Твори київського золотаря Івана Равича у зібранні Скарбниці НМІУ. Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки». Київ, Скарбниці Національного музею історії України — філія Національного музею історії України, 21 листопада 2022 р. Київ: ТОВ «Фенікс», 2023. С. 102—114.

² Гвоздик-Прицак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке / Відп. ред. О. Мишанич. Київ: ТОВ «Видавництво «Обереги», 1999. Додаток V. 5.

³ Мішнєва О.І. Іван Равич — видатний український золотар доби бароко. Лаврський альманах. Вип. 3. Київ, 2001. С. 126, 127, 130.

⁴ Щербаківський Данило. Оправа книжок у київських золотарів, XVII—XVIII ст. Укр. наук. ін-т книгозн. Київ: [б. в.], 1926;

передчасно робити висновки щодо клейм майстра та періодів їх використання, спираючись лише на існуючі публікації, оскільки оприлюднений у них матеріал потребує додаткового дослідження й уточнення із залученням комплексу джерел. Так, у праці О. Мішневої вказано, що «перша датована робота Івана Равича — оправа на Євангеліє 1717 р. — має тільки підпис майстра, а з 1720 р. він вживає особисте клеймо»⁵. Проте пізніші публікації свідчать, що клеймо вже є на виробі, датованому 1717 р.⁶. Деякі вироби потребують уточнення датування, зокрема, наведені у фундаментальній праці М. Петренка «Українське золотарство», як-то оправа на Євангеліє, що вийшла друком у 1703 р. Автор датує цю роботу 1703 р.⁷, але подальшими дослідженнями встановлено, що цю пам'ятку було створено приблизно у 1730-х роках⁸.

Клеймо прописними літерами «JR» у серцеподібному щитку стоїть на таких об'єктах: парних свічниках (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-5497, ДМ-5498), блюді (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-4599), піддонах свічників (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-4784, ДМ-4785) та Євангеліях (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-4363, ДМ-1514).⁹ Це клеймо, безсумнівно, належить І. Равичу, оскільки воно поєднане з написом латиною,¹⁰ зокрема, у таких виробах: Євангеліє, 1717 р. (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-4363), свічники (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-4784, ДМ-4785), березень 1721 р., свічники (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-5497, ДМ-5498), вересень 1721 р., Євангеліє друку, 1703 р. (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-1514) [1730 р.]¹¹.

Клеймо **IR** в овальному щитку немає однозначного трактування. На думку М. Петренка, І. Равич використовував два клейма: одне — на початку своєї діяльності, друге — після 1730 р.¹². Сумніви щодо належності цього клейма І. Равичу вперше у 1920-х роках висловив Д. Щербаківський, найповніше ця теза розвинена у праці О. Мішневої, про що було зазначено вище. Це питання досі залишається дискусійним.

Виходячи з публікацій, це клеймо з'являється на виробах кінця XVII ст. (водосвятна чаша (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-2150; 1688—1692 рр. — датування за вкладом ізюмського полковника Костянтина Донець-Захаржевського) — початку XVIII ст. (чайник із гербом переяславського полковника Степана Томари (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-7905; 1706—1715 рр. — датується часом перебування С. Томари на посаді переяславського полковника)¹³. Отже, поділ цих клейм на «ранні» та «пізні», запропонований М. Петренком, немає належних підстав.

Мішнева О.І. Вказ. праця; Болгарова М.Ю., Шеланов С.М. Напрестольний хрест роботи І. Равича з колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Могилянські читання 2008 р. Київ, 2009. С. 466—472. Ходак Ірина. Листи Федора Ернста до Данила Щербаківського: сторінки співпраці вчених. Студії мистецтвознавчі. 2013. Число 1—2. С. 144—171.

⁵ Мішнева О.І. Вказ. праця. С. 125.

⁶ Березова С.А. Вказ. праця. С. 102.

⁷ Петренко М.З. Українське золотарство 16—18 ст. Київ: Наукова думка, 1970. С. 106.

⁸ Мішнева О.І. Вказ. праця. С. 127.

⁹ Березова С.А. Вказ. праця. С. 102.

¹⁰ Напис латиною трапляється в таких варіантах: «Fecit Joannes Ravicz Kijovix»; «Fecit Ioan Ravicz Kiovie»; «Fecit Ioannes Rawicz kiovix»; «Fecit Ioan Ravicus Kiovía». Див.: Березова С.А. Вказ. праця. С. 102, 104, 105, 107.

¹¹ Березова С.А. Вказ. праця. С. 104—107.

¹² Петренко М.З. Вказ. праця. С. 178.

¹³ Березова С.А. Вказ. праця. С. 109.

Хоча доречно зазначити (на підтримку версії про можливість існування кількох клейм золотаря), що у фундаментальній праці авторського колективу «Золота та срібна справа XV—XX ст.» наведено зображення кількох клейм, що належали одному майстру¹⁴. Серед них киянин Іван Самойлов, вироби якого (потир та різьблена чарка, середина XVIII ст.) зберігаються в НМІУ та НЗКПЛ¹⁵.

Зауважимо, що, на відміну від клейма прописними літерами «JR» у серцеподібному щитку, поєднання клейма IR в овальному щитку (враховуючи насамперед «ранні» вироби) з написом латиною поки що не виявлено. Такого самого висновку свого часу дійшла О. Мішнєва, зазначивши, що «жоден [з цих виробів] не має авторського підпису».¹⁶ За браком вихідних даних, дослідження цієї теми потребує окремої публікації із залученням нових джерел.

Зважаючи, що на хресті є напис латиною, зазначимо лише аналогічні вироби, відомі за публікаціями. До них належать: оправа на Євангеліє, 1703 р. [1730 р.] (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-1514)¹⁷; оправа на Євангеліє, 1717 р. (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-4363)¹⁸; водосвятна чаша, 1720 р. (Національний художній музей України, інв. № 218)¹⁹; оправа на Євангеліє, 1721 р. (Харківський історичний музей ім. М.Ф. Сумцова, № 5269)²⁰; свічники, березень 1721 р. (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-4784, ДМ-4785)²¹; свічники, вересень 1721 р. (Скарбниця НМІУ, інв. № ДМ-5497, ДМ-5498);²² свічники не датовані (Збройова (Оружейна) палата, № 15615, 15618)²³; потир, 1722 р. (НМІУ, інв. № РДМ-928, КВ-18483)²⁴; оправа на Євангеліє, 1723 р.²⁵; шата до ікони «Богоматір Одигітрія», 1724 р. (Національний художній музей України, № 218)²⁶.

У 1724 р. І. Равич виготовив на престольний хрест, що є об'єктом нашого дослідження. У вкладному написі не зазначено, до якого храму зроблено цей вклад. Можливо, він був виготовлений до Свято-Троїцької церкви с. Гнідинці, де служив вкладник. Оскільки нижня частина

¹⁴ Золотое и серебряное дело XV—XX вв. [Территория СССР] / М.М. Постникова-Лосева [и др]. Москва: ЮНВЕС: ТРИО, 1995. С. 256, № 728, 729, 749, 750; С. 257, № 763, 764, 765, 766.

¹⁵ Там само. С. 242, № 316, 317.

¹⁶ Мішнєва О.І. Вказ. праця. С. 127.

¹⁷ Щербаківський Д. Вказ. праця. С. 24, 30—34. Петренко М.З. Вказ. праця. С. 106. Мішнєва О.І. Вказ. праця. С. 127, Березова С.А. Вказ. праця. С. 106—107.

¹⁸ Щербаківський Д. Вказ. праця. С. 20—30; Петренко М.З. Вказ. праця. С. 109, 179; Ульяновський В.І. Перша посвята Видубицького Георгієвського собору в світлі архівних документів, пам'яток мистецтва та розпису Св. Софії Київської. Софійські читання. Софійські читання: матеріали 4-ї Міжнар. наук.-практ. конф. «Пам'ятки Нац. заповідника «Софія Київська»: культур. діалог поколінь» (м. Київ, 25—26 жовт. 2007 р.). Київ: Горобець, 2009. С. 339; Березова С.А. Вказ. праця. С. 105—106.

¹⁹ Труды высочайше утвержденного Вольного общества любителей российской словесности: 1823 год. Часть XXII. Санкт-Петербург, 1823. С. 211; Петренко М.З. Вказ. праця. С. 180; Мішнєва О.І. Вказ. праця. С. 126; Равич І.А. Чаша водосвятна: 1720 р. // Національний художній музей України: альбом. Київ: Артанія Нова, 2003. С. 189.

²⁰ Петренко М.З. Вказ. праця. С. 178—179.

²¹ Там само. С. 179; Березова С.А. Вказ. праця. С. 104—105.

²² Петренко М.З. Вказ. праця. С. 179; Ходак І. Вказ. праця. С. 149, Березова С.А. Вказ. праця. С. 104.

²³ Петренко М.З. Вказ. праця. С. 179.

²⁴ Там само. С. 178; Терещук О.М., Мироненко Т.І., Шевченко О.В. Вироби кийського золотаря Івана Равича (1677—1762) в колекції НМІУ. Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки». Київ, 2013. С. 426—429.

²⁵ Описание церквей и приходов Минской епархии, составленное по официально затребованным от причтов сведениям. Т. I. Минский уезд. Минск: типо-лит. Б.И. Соломонова, 1878. С. 13; Мухин Н.Ф. Киево-Братский училищный монастырь. Исторический очерк. (Писано на Евгение-Румянцевскую премию). Киев, 1893. С. 129.

²⁶ Петренко М.З. Вказ. праця. С. 179; Мішнєва О.І. Вказ. праця. С. 127; Боньковська С. Художній метал. Історія декоративного мистецтва України: у 5 т. Т. 2: Мистецтво XVII—XVIII століття. Київ, 2007. С. 166; Равич І.А. Шата до ікони «Богоматір Одигітрія»: 1724 р. / Національний художній музей України: альбом... С. 188.

хреста втрачена, можна припустити, що на ній містився напис про призначення вкладу.

З робіт І. Равича є вклад до Храму Благовіщення Пресвятої Богородиці в с. Остапівка — потир («келех»), виготовлений у 1722 р.²⁷ Він зберігається у колекції НМІУ (інв. № РДМ-928, КВ-18483).²⁸ Потир зроблено на два роки раніше досліджуваного хреста. У першій половині XVIII ст. на території Гетьманщини існувало кілька сіл з такими назвами, проте, безсумнівно, йдеться про село, розташоване на території сучасної Варвинської селищної громади Прилуцького району Чернігівської області, яке в зазначений період, як і Гнідинці, належало до Першої Варвинської сотні і саме в ньому була церква в ім'я Благовіщення Пресвятої Богородиці. Село вперше згадується у другій половині XVII ст.²⁹ Дерев'яну Благовіщенську церкву було збудовано до 1730 р., у 1825 р. зведено нову муровану церкву, яку закрили за радянської влади³⁰. Документи цієї церкви збереглися в архівах, зокрема, метричній книзі періоду XVIII ст. (1741—1784) — у Центральному державному історичному архіві України у м. Київ (ЦДІАК України)³¹, списках парафіян (наприклад, за 1764, 1766, 1773—1776, 1778—1783, 1785 рр.) — у фондах Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО)³². Також зауважимо, що с. Остапівка знаходилось поряд із с. Гнідинці, що зафіксовано на тогочасних мапах³³.

Село Гнідинці розташоване у центральній частині Варвинського району Чернігівської області. Воно виникло у другій половині XVII ст. «на месте низком» на притоці Рудка р. Варва (ліва притока р. Удай)³⁴ та входило до складу Варвинської сотні (з 1761 р. — Першої Варвинської сотні) Прилуцького полку, у 1782—1796 рр. — до Глинського повіту, у 1797—1802 рр. — до Прилуцького повіту, у 1802—1923 рр. — до Лохвицького повіту, у 1923—1930 рр. — до Варвинського району Прилуцького округу³⁵.

Як зазначено вище, с. Гнідинці станом на досліджуваний період входило до Варвинської сотні, сотником якої на той час був Тарновський Михайло Федорович (1714—1729). Саме з відомим козацько-старшинським родом Тарновських безпосередньо пов'язана історія цього села.

Відомо, що рід Тарновських походив із Правобережної України. На Лівобережній Україні його представники з'являються у другій половині XVII ст. під прізвищем Ляшко. У 1685 р. військовий товариш Прилуцького полку Іван Ляшко отримав універсал від полковника цього самого

²⁷ Петренко М.З. Вказ. праця. С. 178.

²⁸ Терещук О.М., Мироненко Т.І., Шевченко О.В. Вказ. праця. С. 426.

²⁹ Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / Відп. ред. А. Кудрицький. Київ: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 1990. С. 583.

³⁰ Шкоропад Д.О., Савон О.А. Прилуччина: Енциклопедичний довідник. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. С. 319.

³¹ ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 192, 200, 615, 724, 762, 791.

³² ДАЧО. Ф. 1462, оп. 1, спр. 11790—11802. Посилання за: Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України: міжарх. довідник. Т. 10, кн. 1: Метричні книги у фондах Державного архіву Чернігівської області: полки (1700—1781), намісництва (1782—1796), Нова Сербія (1763). Київ, 2019. С. 107, 538, 612 (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники). С. 107, 538, 612.

³³ Карта, представляющая части Новгород Северского, Черниговского, Киевского и Екатеринославского наместничеств. Собрание карт для путешествия ея императорского величества в полуденный край России в 1787 г. / Соч. А. Вильбрехт. [Санкт-Петербург, 1787]. 8 арк.

³⁴ Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления: в 3 т. Т. 3: Полк Прилуцкий. Киев: Тип. К.Н. Милевского, 1893. С. 376.

³⁵ Шкоропад Д.О. Вказ. праця. С. 123.

полку Лазаря Горленка на володіння «сіножаттю панською (тобто тією, що залишилась після поляків) окопаною, яку називали Жидівською, під с. Гнідинці»³⁶. Вільне військове село, «до ратуші Варвинської при-слушаюче», де оселилась родина Ляшка, з часом перейшло у власність його нащадків — Тарнавських. Першим, хто отримав це прізвище, став син Івана — Федір. У 1689 р., за прилуцького полковника Івана Стороженка, він був призначений Варвинським сотником, останній раз згадується на цій посаді у 1693 р. Остаточне право володіння селом отримав єдиний син Федора — Михайло, який згодом також очолив Варвинську сотню (1714—1729). У 1709 р. прилуцький полковник Іван Ніс надав с. Гнідинці Михайлу Федоровичу Тарновському ще до одержання ним уряду сотництва. У 1714 р., коли останній став варвинським сотником, гетьман Іван Скоропадський дав йому універсал на млин під Варвою та Гнідинцями, однак село надано було не у спадкове володіння, а на уряд. Проте після смерті Михайла Тарновського село залишилося у володінні його нащадків³⁷. Варто зазначити, що вже на початку ХІХ ст. родині Тарновських підпорядковувалося понад 100 містечок і 200 сіл³⁸.

За даними ревізії 1713 р., Варвинська сотня налічувала 497 господарств селян (козаки не згадані), які мали 165 волів і 120 коней. У 1729 р. її території охоплювали 14 населених пунктів, в яких було 549 господарств козаків, 748 господарств селян та підсусідків³⁹. У Гнідинцях у 1713 р. налічувався 21 двір селянських господарств, 1718 р. — 57 дворів, а також 37 козацьких господарств, 1729 р. — 65 селянських дворів.⁴⁰ Село згадане у податкових реєстрах 1750—1756 рр.⁴¹ У Переліку населених місць, складеному за відомостями 1859 р., с. Гнідинці зазначені як власницьке та козацьке село, в якому була православна церква, два заводи та 295 дворів, в яких проживало 1713 мешканців⁴². Дерев'яна церква споруджена у 1764 р. та освячена на честь Пресвятої Трійці. Проте перша Свято-Троїцька церква була збудована ще до 1687 р.⁴³ Саме в ній служив вкладник досліджуваного хреста й, можливо, до неї призначався вклад.

Зазначимо, що адміністративний устрій православної церкви не завжди збігався з полково-сотенним поділом⁴⁴. Тому необхідно насамперед з'ясувати, з яких парафій і протопопій потрібно розшукувати джерела, оскільки співставленням протопопій з полками і сотнями

³⁶ Модзалевский В.Л. Очерки по истории Лохвицкой, Сенчанской, Чорнухой, Куренской и Варвинской сотен, вошедших в состав Лохвицкого уезда. Лохвицкий исторический сборник. Киев: Лохвиц. уезд. земство, 1906. С. 388.

³⁷ Модзалевский В.Л. Вказ. праця. С. 389.

³⁸ Клепак А.С. Громадська та меценатська діяльність В.В. Тарновського-молодшого в Україні (1838—1899 рр.): дис. канд. іст. наук. 07.00.01 — Історія України. Київ, 2018. С. 36.

³⁹ Шкоропад Д.О., Савон О.А. Варвинська сотня Прилуцького полку. Прилуччина... С. 82.

⁴⁰ Модзалевский В.Л. Вказ. праця. С. 389.

⁴¹ Адміністративно-територіальний устрій лівобережної України 50-х років ХVІІІ ст.: каталог населених пунктів (за архівними матеріалами податкових реєстрів) / Відп. ред. В.А. Смолій; Упоряд. Т.Н. Цимбал. АН Української РСР. Археографічна комісія; Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві; Інститут історії. Київ, 1990. С. 78.

⁴² Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел: [По сведениям 1859]. Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. Мин. внутр. дел, 1861—1885. Вып. 33: Полтавская губерния / Обраб. Н. Штиглицом. 1862. С. 133.

⁴³ Шкоропад Д.О., Савон О.А. Гнідинці. Прилуччина... С. 123.

⁴⁴ Абаи М.О. Природний рух населення Київського полку в останні роки його існування. East European Scientific Journal, 2021, N 2 (66). С. 22.

маємо визначити, до якого полку належить потрібна інформація щодо конкретного села.

Склад і кордони Київської митрополії до початку 1720-х років неможливо визначити через відсутність даних. Перший перелік протопопій міститься в донесенні архієпископа Варлаама (Ванатовича) до Св. Синоду, датованого 1722 р. Відповідно до нього, Київська митрополія була поділена на 20 протопопій, включно з Прилуцькою.⁴⁵ Отже, досліджувана церква с. Гнідинці Варвинської сотні Прилуцького полку на той час була у складі Прилуцької протопопії Київської митрополії.

Матеріали щодо Троїцької церкви у ЦДІАК України та фондах ДАЧО представлені документами пізнішого періоду — метричними книгами 1780, 1782, 1783, 1984 років (ЦДІАК України)⁴⁶, списками парафіян 1764, 1766, 1773, 1774, 1776, 1778, 1779, 1782, 1783, 1785 рр.⁴⁷ й метричними книгами XIX — початку XX ст.⁴⁸ (ДАЧО). Серед інших документів цього архіву варто згадати опис церковного майна 1827 р.⁴⁹. Метричні книги за 1863—1866, 1875—1878 рр. (коли с. Гнідинці входило до складу Лохвицького повіту Полтавської губернії, а церква належала до Полтавської єпархії) зберігаються у фондах Державного архіву Полтавської області (ДАПО)⁵⁰.

З вкладного напису на досліджуваному хресті випливає, що він є вкладом священика Свято-Троїцької церкви Ігнатія Івановича. Це прізвище трапляється у списках населення Прилуцького полку та Варвинської сотні середини XVII — початку XVIII ст. Зокрема, у переліку козаків Першої Варвинської сотні зазначений Стецько Іванович⁵¹, у 1706 р. прилуцьким війтом був Савва Іванович⁵², також згадується священик Дем'ян Іванович з Монастирища⁵³. Складно сказати, чи належали вони до однієї родини, оскільки за відсутності відповідних джерел це не вдається прослідкувати. Скоріше за все усі вони мали предка на ім'я Іван. Серед тестаментів XVIII ст. зі збірки О. Лазаревського, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ, є тестамент гнідинського священика Гната Івановича, складений 17 липня 1714 р.⁵⁴. Припускаємо, що це може бути заповіт вкладника досліджуваного хреста, проте це потребує додаткового дослідження.

Під час передавання пам'ятки на реставрацію у нижній частині хреста виявлено отвір для стрижня, де хрест з'єднувався із стояном,

⁴⁵ Прокоп'юк О. Зміни в адміністративно-територіальному устрої Київської митрополії XVIII ст.: рівень протопопій. Історія релігій в Україні. 2010. Вип. 20, Кн. 1: Християнство в Україні: доба Відродження та Нового часу. С. 709—710.

⁴⁶ ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 615 (1780); 724 (1782); 762 (1783); 791(1784).

⁴⁷ ДАЧО. Ф. 1462, оп. 1, спр. 7019-7030. Посилання за: Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України: міжарх. довідник. Т. 10, кн. : Метричні книги у фондах Державного архіву Чернігівської області: полки (1700—1781), намісництва (1782—1796), Нова Сербія (1763). Київ, 2019 (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники). С. 94, 522, 570.

⁴⁸ ДАЧО. Ф. 1462, ф. 1530.

⁴⁹ ДАЧО. Ф. 1530, оп. 3, спр. 3.

⁵⁰ ДАПО. Ф.1011, оп.17, спр. 30, 31.

⁵¹ Реестра всего войска запорожского после зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня, и изданные по подлиннику О.М. Бодянским. Москва, 1875. С. 306.

⁵² Лазаревский А.М. Вказ. праця. С. 94.

⁵³ Універсали Івана Мазепи. 1687—1709 / Упоряд. І. Бутич. Київ, 2002. Кн. 1. С. 243. № 198: 1692, жовтня 27. Батурин. Універсал Івана Мазепи дозорцям про заборону стягати тягюнову десятину зі священиків. ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 1253, арк. 18.

⁵⁴ ІР НБУВ. Ф.І. Спр. 57528. Арк. 80—81. Посилання за: Кривошея І., Кривошея І. Реєстр тестаментів козацької старшини XVIII ст. Український історичний журнал, 2022, № 2. С. 164.

який нині втрачено. У цей отвір вставлений «гвинт з круглою головкою» із зображенням виноградного грона. Вочевидь, ця деталь хреста була виготовлена після втрати стояна з піддоном, щоб надати виробу закінченого вигляду. На користь версії про пізнє походження свідчить спрощена орнаментация цієї деталі (рис. 4). Рокайльні декоративні елементи на кінцях хреста також виготовлені пізніше, про що свідчать різні проби срібла (хрест — 750, декоративні накладки — 500) та відмінність у стилістиці. Для з'єднання цих елементів з основою у корпусі пам'ятки були зроблені нові отвори. Співробітники фондів виявили, що «ручка від невідомого предмета» (інв. № КПЛ-М-1849) є частиною хреста, тобто одним із елементів його рокайльного декору. Кріплення для фіксації лицевої пластини хреста зламане, вона приєднана залізним дротом. На хресті відсутні чотири штрали.

Обстеження пам'ятки з використанням мікроскопа МБС-10 показало шар забруднень мінерального й органічного походження та сульфідну плівку срібла сіро-чорного кольору. На поверхні предмета також видно подряпини і потертості.

За затвердженою програмою проведено відповідні реставраційно-консерваційні заходи: демонтаж пам'ятки, видалення нашарування пилу і бруду, усунення сульфідної плівки срібла. Поверхню пам'ятки оброблено 3%-м розчином бензотріазолу для захисту від потьмяніння, проведено комплекс консерваційних заходів. Під час монтажу деталь хреста, що зберігалась у фондах окремо й мала інший інвентарний номер, приєднано до основи методом гвинтового з'єднання.

Підсумовуючи, зазначаємо, що до наукового обігу введено ще одну пам'ятку відомого київського золотаря Івана Равича — напрестольний хрест, виготовлений на замовлення Ігнатія Івановича — священика Свято-Троїцької церкви с. Гнідинці. Авторство І. Равича в цьому випадку є безумовним. Проте, як зазначалось вище, весь творчий спадок майстра потребує окремого фундаментального дослідження.

Maryna BOLGAROVA,
Head of the scientific and fund department and restoration work - chief
custodian,
Center of Archeological Objects Conservation (Kyiv, Ukraine)
bolgarova_m@ukr.net, ORCID: [https:// 0000-0002-9780-7139](https://0000-0002-9780-7139)

Serhii SHELAPOV,
Art restorer of the department scientific foundation and restoration work,
Center of Archeological Objects Conservation (Kyiv, Ukraine)
Shelapovsergij@gmail.com, ORCID: [https:// 0000-0002-7164-2583](https://0000-0002-7164-2583)

THE THRONE CROSS BY IVAN RAVICH FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL RESERVE «KYIV-PECHERSKA LAVRA»: RESEARCH AND RESTORATION

ABSTRACT. *The article is devoted to a little-known work of the Kyiv goldsmith Ivan Ravych — the enthroned cross from the collection of the National Reserve «Kyiv-Pechersk Lavra», which was restored in 2017 in the department of scientific restoration and conservation of the Reserve. According to the results of the research, it was established that the cross is a contribution of the priest of the Holy Trinity Church of the village of Hnidyntsi, Ignatius Ivanovich. Where the contribution was made, due to a lack of data, it was not possible to establish, perhaps it was made to the same church where the contributor served. The question of the attribution of Ravich's products is complicated by the fact that, according to a number of researchers, the so-called The «late» stamps (IR in an oval shield), unlike the «early» ones (capital letters «JR» in a heart-shaped shield), obviously did not belong to this master. Since the cross is signed in Latin «Fecit Ian Ravicz: Kiovia», it definitely belongs to the work of the famous goldsmith Ivan Ravicz. As of today, only the upper part of the monument — the cross itself — has been preserved. Soyan and the pallet are lost. As a result of the restoration, the cross was supplemented with a missing decorative element, which until then was stored separately and had a different inventory number.*

KEYWORDS: *Ivan Ravych, deposits, throne cross, Hnidyntsi village, Holy Trinity Church, priest Ignatius Ivanovich, restoration.*

REFERENCES

1. Abash, M.O. (2021). Pryrodniy rukh naselennya Kyivskoho polku v ostanni roky yoho isnuvannya. *East European Scientific Journal*, N 2 (66), 19–26 [in Ukrainian].
2. Administratyvno-terytorialnyy ustroy Livoberezhnoyi Ukrayiny 50-kh rokiv XVIII st.: kataloh naselennykh punktiv (za arkhivnyymi materialamy podatkovykh reyestriv). Vidp. red. V.A. Smoliiy; Uporyadn. T.N. Tsymbal. AN Ukrayinskoyi RSR. Arkheohrafichna komisiya; Tsentralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv URSR u m. Kyivi; Instytut istoriyi. (1990). Kyiv [in Ukrainian].
3. Berezova, S.A. & Tereshchuk, O.M. (2023). Tvory kyivskoho zolotarya Ivana Ravycha u zibranni Skarbnytsi NMIU. *Muzeyni chytannya. Materialy naukovoyi konferentsiyi «Yuvelirne mystetstvo — pohlyad kriz viky»*. Kyiv, Skarbnytsya Natsionalnoho muzeyu istoriyi Ukrayiny — filiya Natsionalnoho muzeyu istoriyi Ukrayiny, 21 lystopada 2022 r. (p. 102–114) Kyiv: TOV «FeniKS» [in Ukrainian].
4. Bolharova, M.Yu. & Shelapov, S.M. (2009). Naprestolnyy khrest roboty I. Ravycha z kolektsiyi Natsionalnoho Kyivo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka. *Mohylyanski chytannya 2008* (p. 466–472) r. Kyiv [in Ukrainian].
5. Bonkovska, S. (2007). Tserkovny khudozhnyy metal. *Istoriya dekoratyvnoho mystetstva Ukrayiny*. T. 2: Mystetstvo XVII–XVIII st. Kyiv [in Ukrainian].
6. Chernihivshchyna. Entsyklopedychnyy dovidnyk. (1990). Kyiv: Ukrayinska entsyklopediya im. M. Bazhana [in Ukrainian].
7. Hvozdyk-Pritsak, L. (1999). Ekonomichna i politychna viziya Bohdana Khmelnytskoho ta yiyi realizatsiya v derzhavi Viysko Zaporozke. Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
8. Khodak, I. (2013). Lysty Fedora Ernsta do Danyla Shcherbakivskoho: storinky spivpratsi vchenykh. *Studiyi mystetstvoznavchi*. Chyso 1–2, 144–171 [in Ukrainian].
9. Klepak, A.S. (2018). Hromadska ta metsenatska diyalnist V.V. Tarnovskoho-molodshoho v Ukrayini (1838–1899 rr.) (Dys. ... kand. ist. Nauk). 07.00.01 — Istoriya Ukrayiny. Kyiv [in Ukrainian].
10. Kryvosheya, I. & Kryvosheya, I. (2022). Reyestr testamentiv kozatskoyi starshyny XVIII st. *Ukrayinsky istorychnyy zhurnal*, N 2, 151–174 [in Ukrainian].
11. Lazarevskiy, A.M. (1893). Opisanie staroy Malorossii. *Materialy dlya istorii zaseleniya, zemlevladieniya i upravleniya*. T. 3: *Polk Prilutskiy*. Kyiv: Tip. K.N. Milevskogo [in Russian].
12. Mishnyeva, O.I. (2001). Ivan Ravych — vydatnyy ukrayinskyy zolotar doby baroko. *Lavrskyy almanakh*, Vyp. 3, 124–130 [in Ukrainian].
13. Modzalevskiy, V. (1906). Ocherki po istorii Lohvitskoy, Senchanskoy, Chornuskoy, Kurenskoy i Varvinskoy soten, voshedshikh v sostav Lohvitskogo uyezda. *Lohvitskiy istoricheskiy sbornik* (p. 219–402). Kyiv: Lohvits. uyezd. zemstvo [in Russian].
14. Mukhin, N.F. (1893). Kyivo-Bratskiy uchilishchnyy monastyr. Kyiv: tip. G.T. Korchak-Novitskogo [in Russian].

15. Opisanie tserkvey i prikhodov Minskoy yeparkhii, sostavlennoye po ofitsialno zatrebovannym ot prichtov svedeniyam. (1878). T.I. Minskiy uyezd. Minsk: tipo-lit. B.I. Solomonova [in Russian].
16. Petrenko, M.Z. (1970). Ukrayinske zolotarstvo 16—18 st. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
17. Postnikova-Loseva, M.M., Platonova, N.G. & Ulyanova, B.L. (1995). Zolotoye i serebryanoye delo XV—XX vv. *Territoriya SSSR*. Moskva: Yunves, Trio [in Russian].
18. Prokopyuk, O. (2010). Zminy v administratyvno-terytorialnomu ustroji Kyivskoyi mytropoliyi XVIII st.: riven protopopiy. *Istoriya relihii v Ukrayini*, N 20-1, Vyp. 20, Kn. I: Khrystyianstvo v Ukrayini: doba Vidrozhennya ta Novoho chasu (p. 709—710) [in Ukrainian].
19. Reyestra vsego voyska zaporozhskogo posle zborovskogo dogovora s korolem polskim Yanom Kazimirom, sostavlennyye 1649 goda, oktyabrya 16 dnya, i izdannyye po podlinniku O.M. Bodyanskim (1875). Moskva [in Russian].
20. Shcherbakivskyy, D. (1926). Oprava knyzhok u kyivskykh zolotariv, XVII—XVIII st. Ukrayinsky naukovy institut knyhoznavstva. Kyiv: b. v. [in Ukrainian].
21. Shkoropad, D.O. & Savon, O.A. (2007). *Pryluchchyna: Entsyklopedychnyy dovidnyk*. Nizhyn: Aspekt-Polihraf [in Ukrainian].
22. Spiski naselennykh mest Rossiyskoy imperii, sostavlennyye i izdavayemyye Tsentralnym statisticheskim komitetom Ministerstva vnutrennikh del: [Po svedeniyam 1859]. (1862). Vyp. 33: Poltavskaya guberniya. Sankt-Peterburg [in Russian].
23. Tereshchuk, O.M., Myronenko, T.I. & Shevchenko, O.V. (2013). Vyroby kyivskoho zolotarya Ivana Ravycha (1677—1762) v kolektsiyi NMIU. *Muzeyni chytannya. Materialy naukovoyi konferentsiyi «Yuvelirne mystetstvo — pohlyad kriz viky»* (p. 421—433). Kyiv [in Ukrainian].
24. Trudy vysochayshe utverzhdenogo Volnogo obshchestva lyubiteley rossiyskoy slovesnosti: 1823 god (1823). Chast XXII. Sankt-Peterburg [in Russian].
25. Ulyanovsky, V.I. (2009). Persha posvyata Vydubyskoho Heorhiyivskoho soboru v svitli arkhivnykh dokumentiv, pamyatok mystetstva ta rozpysu Sv. Sofiyi Kyivskoyi. *Sofiyski chytannya: materialy 4-yi mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Pamyatky Nats. zapovidnyka «Sofiya Kyivska»: kultur. dialoh pokolin»* (m. Kyiv, 25—26 zhovt. 2007 r.). (p. 333—344) Kyiv: Horobets [in Ukrainian].
26. *Universalnyy Ivan Mazepy. 1687—1709* (2002) / Uporyad. I. Butych. Kn. 1. Kyiv [in Ukrainian].
27. Vilbrekht, A. (1787). Karta, predstavlyayushchaya chasti Novgorod Severskogo, Chernigovskogo, Kyivskogo i Yekaterinoslavskogo namestnichestv. *Sobraniye kart dlya puteshestviya yeya imperatorskago velichestva v poludennyi kray Rossii v 1787 g.* Sankt-Peterburg [in Russian].
28. Zvedennyy kataloh metrychnykh knyh, shcho zberihayutsya v derzhavnykh arkhivakh Ukrayiny (2019). T. 10, kn. 1: Metrychni knyhy u fondakh Derzhavnogo arkhivu Chernihivskoyi oblasti. (Arkhivni zibrannya Ukrayiny. Spetsialni dovidnyky). Kyiv [in Ukrainian].

Рис 1. Загальний вигляд хреста (лицьовий бік).
Фото Сергія Шелапова

Рис. 2. Загальний вигляд хреста (зворотний бік). Фото Сергія Шелапова

Рис. 3. Фрагмент лицьового боку хреста з
вкладним написом. Фото Сергія Шелапова

Рис.4. Нижня частина хреста.
Фото Наталії Онопрієнко

